

A gondolkodástörvények két koncepciója a mai marxista filozófiában

KATONA PÉTER

A jelenlegi marxista filozófiai és logikai irodalomban a gondolkodástörvények két alapvető koncepciója különböztethető meg. Az egyik szerint a gondolkodástörvény ugyanolyan értelemben képmás, mint a természet-törvény gondolati képmása, a másik szerint pedig nem, hanem a gondolkodás sajátos, „objektív” törvénye.

A gondolkodástörvények koncepciói tágabb értelemben a gondolkodás formai oldalát értelmezik.

I. A gondolkodástörvények képmás-koncepciója

A gondolkodástörvények képmás-koncepciójának alapvető tétele: a gondolkodástörvény az objektív valóság törvényének visszatükröződése. Az objektív valóság itt a gondolkodáson kívüli valósággal azonos, a visszatükröződés pedig a gondolati képmással.

E koncepció sok esetben csak a gondolkodástörvények bizonyos csoportjával kapcsolatos (pl. a hagyományos formális logika ún. alaptörvényeivel, illetve a logika törvényeivel). Továbbá: általában nem azonosítják a gondolkodáson kívüli valóság törvényeinek gondolati képmásait és a gondolkodástörvényeket, hanem megelégszenek azzal, hogy a gondolkodástörvényeket értelmezik képmásnak. Azaz: a gondolkodástörvényekről állítják, hogy gondolati képmások, de nem állítják a gondolkodáson kívüli valóság törvényeinek gondolati képmásairól, hogy ezek gondolkodástörvények.

A gondolkodástörvények képmás-koncepciója igen elterjedt a jelenlegi marxista filozófiai irodalomban.

V. I. Cserkeszov pl. a következőket írja: „Arisztotelész, mint ismeretes, alapjában materialista módon értelmezte a gondolkodás törvényeit. Az ellentmondás törvénye Arisztotelész véleménye szerint csak azért gondolkodási törvény, mert magának az objektív világnak törvénye. Nyilvánvaló, hogy nem ezt az értelmezést kell Arisztotelésznel metafizikusnak nevezni. A gondolkodási törvények és az objektív világ törvényei hasonlóságának elismerése, annak elismerése, hogy az előbbieket az utóbbiaktól függenek — ez nem metafizika, hanem a gondolkodás törvényeinek helyes, materialista felfogása.” „A gondolkodás formájának és tartalmának egy forrása, egy alapja van. Ezek nem mások, mint az objektív világ és az objektív világ törvényszerű összefüggéseinek visszatükröződései az ember tudatában. Éppen ezért a gondolkodás tartalma és formája közötti viszony végső fokon a materiális dolgok tartalma és formája közötti viszonynak kópiája, analógja.” „Magától ér-

tetődik, hogy a logikai forma, annak törvényei és szabályai szintén igazak, amennyiben az objektív realitás visszatükröződései az ember tudatában.” „A logikai formák, törvények és szabályok a tudás tartalmából erednek, a tudás tartalmát képezik, és elvileg semmiben sem különböznek más egyéb tartalomtól.” (1; 37., 82., 83., 100.)¹

Fogarasi Bélánál: „A helyes, vagyis a materialista tárgyalás álláspontja nézetünk szerint a következő: az azonosság, mint gondolkodási törvény, mint a gondolkodás elve csak *annyiban* a helyes, az igaz, a megismerő gondolkodás elve, *amennyiben* a valóságban fennálló azonosságot fejezi ki, annak visszatükröződése. Ha nem így áll a dolog, az azonossági elv, az *A est A* mint általános elv elveszti jogalapját.” (2; 53.)

P. V. Kopnyin szerint: „A gondolkodástörvények és a lét törvényei tartalmuk szerint egybeesnek, az előbbieket tükröződései az utóbbiaknak.” „Az objektív világ törvényei, miután megismertük őket, a gondolkodás törvényeivé válnak; a gondolkodás valamennyi törvénye ugyanakkor az objektív világ visszatükrözött törvényei; amikor magának a dolognak a fejlődéstörvényeit feltárjuk, a megismerés fejlődéstörvényeihez is eljutunk, és fordítva, a megismerés és törvényeinek tanulmányozásán keresztül feltáruznak az objektív világ törvényei.” „... a gondolkodás mozgástörvényei maguknak a tárgyaknak a mozgástörvényeit tükrözik.” (3; 25–26., 150.)

A gondolkodástörvények képmás-koncepcióját általában a következőkkel támasztják alá:

a) *A képmás-koncepciót a marxista filozófiában eleve igazoltnak tekintik.* Az erre vonatkozó érvelések rendszerint így kezdődnek: „A marxista filozófia szerint. . .” A helyzet azonban korántsem ez, hiszen a mai marxista filozófiai és logikai irodalomban a gondolkodástörvényeknek másik koncepciója is létezik.

b) *A filozófia alapkérdésének materialista megválaszolására hivatkoznak:* a tudat, a gondolkodás másodlagos, és a valóságot tükrözi. Tulajdonképpen ebből az általános tételből dedukálják az egyes gondolkodástörvények képmás voltát. Ez az eljárás először is annak következménye, hogy nem különböztetik meg a tükrözést mint folyamatot és a tükrözést mint képmást, mint eredményt, illetve a tükrözés fogalmát csak az utóbbi értelemben használják. Pedig ez a megkülönböztetés nem új a marxista filozófiában és az utóbbi időben egyre inkább hangsúlyozzák fontosságát (4). Továbbá: Nem különböztetik meg világosan a gondolkodás tartalmi és formai oldalát. Mindez súlyos félreértésekre vezet. Mihelyt a szóban forgó differenciálást elvégezzük, kitűnik, hogy a két koncepció vitájában „a gondolkodás másodlagos, és a valóságot tükrözi” tétel nem bizonyít. E vitában egyébként sem az a probléma, hogy a valóságot tükrözi-e gondolkodásunk, hanem az, hogy a gondolkodástörvények — tágabb értelemben a gondolkodás formái — ugyanolyan értelemben képmások-e, mint a természettörvények gondolati képmásai. (L. e tanulmány II. részét.)

c) *A marxista filozófia klasszikusaira hivatkoznak.* Gyakran idézik pl. Engels szavait: „. . . a gondolkodási törvények és természeti törvények szükségképpen egyeznek egymással, mihelyt csak helyesen felismertük őket.” Itt azonban nem gondolkodástörvényekről van szó, hanem természettörvények

¹ A zárójelben közölt számok a dolgozat végén levő irodalomjegyzékben megadott forrásmunkákra vonatkoznak. Az első szám a munka irodalomjegyzékbeli sorszáma, a pontosvessző utániak az oldalszámok.

gondolati képmásairól! Engels idézett szavai ugyanis a következő törvény felismerésével kapcsolatosak: „*A mozgás mindegyik formája éppannyira képes, mint kénytelen a mindegyik esetre meghatározott feltételek között, közvetlenül vagy közvetve, a mozgás mindegyik másik formájába átcsapni.*” Engels maga mondja: „abszolút természeti törvény ez.” (5; 499.)

A marxista filozófia klasszikusaitól vett más idézetek esetében is kimutatható a fentebbi félreértés.

d) *Arra hivatkoznak, hogy a gondolkodás törvényei „specifikusan” tükrözik a (gondolkodáson kívüli) valóság törvényeit.* Ezzel az érveléssel csak akkor lehetne valamit is kezdeni, ha tisztáznák e „specifikus tükröződés” értelmét. Ez az érv ugyanis azt jelenti, hogy a (gondolkodáson kívüli) valóságnak azok a törvényei válnak gondolkodástörvényekké, amelyek specifikusan tükröződnek a gondolkodásban. Melyek ezek a törvények? Cserkeszovnál kitűnik, hogy a legáltalánosabb törvények. Szerinte a törvényszerű, legáltalánosabb összefüggésekről való ismereteink válnak logikai törvényekké. (1; 100.) (Cserkeszov itt logikai törvényekről beszél, de a mondottakat azután valamenyi gondolkodástörvényre kiterjeszti.) Ez a tétele azonban még saját koncepciójának egészében sem helyezhető el ellentmondásmentesen, amennyiben nála az ún. formális logikai alaptörvények gondolkodástörvények, de korántsem a legáltalánosabbak. (1; 316., 329—330.)

e) *Közvetlen bizonyítékkal előszeretettel hivatkoznak a hagyományos formális logika ún. alaptörvényeire.* Eszerint a principium (lex) identitatis, a principium contradictionis és a principium exclusii tertii egyaránt a gondolkodástól függetlenül létező dolgokra vonatkozó tételek, ítéletek, a dolgok azonosságának és ellentmondásmentességének gondolati képmásai. Ezzel kettős hibát követnek el: leszűkítik a gondolkodástörvények körét (figyelmen kívül hagyják a gondolkodástörvények más csoportjait), és a gondolkodás formai oldalának összefüggéseit a gondolkodástól függetlenül létező dolgok összefüggéseivel cserélik fel. (L. e tanulmány II. és III. részét.)

A gondolkodástörvények képmás-koncepciójának a legfontosabb érveit áttekintve megállapíthatjuk, hogy *e koncepciónak nincs elégséges alapja.* Ezen kívül:

1. Képviseleik -- minden tiszteletre méltó szándékuk ellenére -- a formális logika szerintük való értelmezése révén szembe kerülnek a materialista dialektikával. 2. A marxista filozófia több alapvető problémájának megoldásánál a képmás-koncepció abszurd következményekhez vezet. (L. e tanulmány III. részét.)

Továbbá: A gondolkodástörvények képmás-koncepciója ellentmond a vonatkozó szaktudományok gyakorlatának. A pszichológusok, hogy gondolkodástörvényeket ismerjenek meg, a gondolkodás szféráját tanulmányozzák. Ugyanezt teszik a formális logika szakemberei is. Ezzel szemben a kémikusok, a fizikusok, a biológusok a gondolkodáson kívüli valóságot kutatják. Ha a gondolkodástörvények képmás-jellegűek, akkor eredeti létezésükben a gondolkodáson kívüli valóságban találhatók, és megismerésük eredményeképpen kerülnek a gondolkodásba. A képmás-koncepciónak megfelelően a gondolkodás kutatóinak a gondolkodáson kívüli valóságot kellene tanulmányozniuk. A. N. Leontyev szavai szerint azonban: „Akármilyen mélyen és sokoldalúan tanulmányozom is önmagában az anyagot, amelynek tudatosított képét és eszméjét átérzem, semmiképpen sem találom meg benne az őt tükröző tudat törvényeit.” (6; 25.)

A gondolkodástörvények képmás-koncepciójának bírálatánál elsősorban ezeket a szempontokat kell figyelembe venni.

II. A gondolkodástörvények mint a gondolkodás sajátos, „objektív” törvényei

A gondolkodástörvények másik koncepciója szerint a gondolkodás törvényei nem a gondolkodáson kívüli valóság törvényeinek gondolati képmásai, hanem a gondolkodás sajátos, „objektív” törvényei. A marxista irodalomban e felfogásnak is számos képviselője van.

Sz. L. Rubinstein szerint „*A gondolkodásnak megvan a maga minőségileg sajátos tartalma és a maga sajátos lefolyási törvényszerűségei. . .*” (7; 535.) „A gondolkodás folyamata — mindenekelőtt analízis, és az analízis által kiemeltnek a szintetizálása; majd az előbbiekből folyó elvonás és általánosítás. E folyamatok törvényszerűségei egymás közti kölcsönös viszonyukban a gondolkodás alapvető belső törvényszerűségei. . .” (8; 26.)

V. Sz. Bacsmánov a következőket mondja: „A külső világról való tudásunk tartalma megvan a külső világban, logikai forma viszont a külső világban nincs, az csak az emberi gondolkodásban létezik. . .” (9; 102.)

E. K. Vojsvillo így ír: „Mint ismeretes, a gondolkodás konkrét tartalmát a valóság meghatározott tárgyainak és jelenségeinek a gondolkodás által visszatükrözött összefüggései és viszonyai képezik. De a gondolkodásban jelen vannak magának a tükrözési folyamatnak a törvényei, a megismerés törvényei is!” „A gondolkodási folyamat dialektikája nem egyszerű reprodukálása a megismerendő tárgy dialektikájának. E reprodukálás folyamata maga is dialektikus. A megismerés folyamata akkor is dialektikus, amikor valamely tárgyat vizsgálva elvonatkoztatunk annak fejlődésétől.” (10; 14., 15.)

A magyar filozófusok körében is találkozhatunk ezzel a felfogással. *Szigeti József* pl. Parmenidész filozófiáját ismertetve megjegyzi, hogy „a későbbi logikai fejlődés, különösen a modern logikai fejlődés egyre inkább afelé halad, hogy az azonosság törvényét pusztán mint gondolatokra alkalmazható törvényt tárgyalja. . . Az objektív valóság törvénye azonban nem az azonosság törvénye, hanem az ellentmondás törvénye, amely azt mondja ki, hogy a dolgok azonosak önmagukkal meg nem is azonosak. . .” (11; 81.) Továbbá: Hegelről szóló jegyzetében megkülönbözteti a valóság dialektikáját és a gondolkodás dialektikáját abban az értelemben, hogy az utóbbit nem úgy fogja fel, mint az előbbi gondolati képmását. (12)

Ki kell emelni, hogy gondolkodástörvények értelmezésére vonatkozó e nézetek a marxista filozófia számos problémájának megoldására alkalmas koncepciónak bizonyulnak.

A gondolkodástörvény fogalma

Mint láttuk, a „gondolkodástörvény” kifejezés a marxista filozófiai irodalomban több értelemben szerepel. E többértelműség elkerülése céljából először is vegyük szemügyre a gondolkodás alapvető „összetevőit”, „oldalait” különös tekintettel a gondolkodás formai „oldalára.”

A gondolkodás az emberi agy legmagasabb rendű funkciója, a valóság általánosított, absztrakt formában történő közvetett tükrözése. A gondolkodás az egyes ember tudatának legfőbb komponense; mint ilyen nem azonos az

emberiség „gondolkodásával”, amely a társadalomnak mint egésznek a megismerő tevékenysége, a valóság tükrözésének társadalmi-történelmi folyamata.

A gondolkodásnak két oldala van: a *gondolkodási folyamat* és eredménye (s egyben eszköze, előfeltétele), a *gondolat*. A kettő összetartozik: gondolatok segítségével gondolkodunk és ennek eredményeképpen gondolatokhoz jutunk. A gondolkodás ebben a vonatkozásban nem más, mint a gondolatok „mozgása”, ezek összekapcsolása és szétválasztása. Továbbá meg kell különböztetni az így értelmezett gondolkodás tartalmát és formáit. A *tartalom* — tudati képmás az absztrahálás különböző fokain; azt fejezi ki, amiről gondolkodunk. A *gondolkodási forma* — a gondolatok, valamint „mozgásuk”, kapcsolataik szerkezete. Ezek is összetartoznak: a gondolkodás reális folyamatában nem létezik tartalom nélküli gondolkodási forma és természetesen forma nélküli tartalom sem. (A gondolkodási forma tanulmányozásában sem vonatkoztathatunk el minden tartalomtól.)

Mindez még nem elégséges ahhoz, hogy kimerítően megvilágítsuk a gondolkodás formai oldalát. *A folyamatot és a képmást, valamint a tartalmat és a formát az egyes gondolkodási képződményeknél is meg kell különböztetnünk.* Nézzük meg ebből a szempontból az analízis-szintézist és a fogalmat. Az előbbi a gondolkodást elsősorban mint folyamatot demonstrálja, az utóbbi a gondolatot mint a gondolkodási folyamat eredményét és eszközét, és mindkettő a tartalom és a forma egységét.

Az *analízis-szintézis* meghatározott szakaszokra tagolható folyamat. A gondolkodás rész-folyamata ez, benne a vizsgált objektumra vonatkozó gondolatok között létesítünk kapcsolatokat és eredményeképpen gondolatokat kapunk, amelyekben az objektum sajátosságai tükröződnek. E folyamat ugyanakkor a tartalom és a forma egysége. Tartalma azt fejezi ki, hogy minek az analízis-szintézise, mire irányul, mi tükröződik benne. Mint forma különbözik más gondolkodási formától pl. az azonosítás-megkülönböztetéstől.

A *fogalom* — gondolat. Eredménye is és eszköze is a gondolkodásnak. Tartalma tudati képmás, amely a megismerés adott objektumára vonatkozik; formája pedig szerkezetiség, amely különbözik az ítélet szerkezetiségétől.

A fentieknek megfelelően kell felfognunk a többi gondolkodási képződményt is. Az irodalomban rendszerint gondolkodási formáknak (néha műveleteknek vagy eljárásoknak) nevezik ezeket, és nem különböztetik meg félreérthetetlenül tartalmi és formai oldalukat. Ez a körülmény ad lehetőséget arra, hogy a gondolkodási forma fogalmába hallgatólagosan a tartalmi oldalt is becsempésszék. [Elsősorban ebből ered a gondolkodási képződményekről mondott kijelentések többértelműsége. Pl.: „A fogalom a valóságot tükrözi” mondat jelentheti azt, hogy a fogalomnak csak a *tartalma* tudati képmás, de azt is, hogy *formája* is képmás, vagyis hogy a fogalomnak mint formának is ugyanúgy van „eredetije” a gondolkodáson kívüli valóságban, mint a tartalmának.

Ezek után meghatározhatjuk a gondolkodástörvény fogalmát: *A gondolkodástörvények a gondolkodás formai oldalának lényegi, szükségszerű és általános összefüggései.*

E meghatározás további magyarázatául utalunk a gondolkodástörvények példáira. *Az analízis kezdeti irradációjának és ezt követő koncentrációjának törvénye.* („Kezdetben a problémahelyzet egész mezeje válik elemzés tárgyává. Amilyen mértékben az elemzés előrehalad, a problémának olyan részlegei... és aspektusai, amelyekről az elemzés során kiderül, hogy a prob-

léma megoldása szempontjából lényegtelenek, nem vonatkoznak a dolog lényegére, egymás után — egyenként és egész zónánként, komplexumonként — kirekesztődnek, és az analízis olyan egyre szűkebb szférára összpontosul, amelynek közvetlenebb vonatkozása van a problémához: a kezdetben extenzív analízis egyre intenzívebbé válik.”) (8; 29.) *Principium* (lex) *identitatis*. (Bármely gondolat csak önmagával azonos, és a gondolkodás folyamatában nem szabad más gondolattal felcserélni.) *A gondolkodás kezdeti absztraháló és ezt követő konkretizáló tevékenységének törvénye*. (Megismerő tevékenységünk során kezdetben a vizsgált objektum egyes oldalait, vonatkozásait tanulmányozzuk és elvonatkoztatunk a többitől. A megismerés előrehaladásának megfelelően az így kapott absztrakciókat, az „elvont meghatározásokat” egyesítjük, összefoglaljuk. Így jelenik meg a gondolati konkrétum mint a „konkrétum újraalkotása.”) (13; 166—167.)

A gondolkodástörvények a gondolkodás különféle aspektusainak megfelelően klasszifikálhatók. A gondolkodást, a gondolkodási képződmények összefüggéseit több tudomány kutatja. Közülük itt a pszichológia, a formális logika és az ismeretelmélet a legfontosabb. Ezek a tudományok különböző aspektusban tanulmányozzák a gondolkodást.

A gondolkodás tanulmányozásának pszichológia aspektusáról Sz. I. Rubinstein ezt írja: „Az egyén bármiféle megismerő (gondolkodási) tevékenysége pszichikai tevékenység, amely mint ilyen a pszichológia kutatás tárgya lehet. A pszichológiai kutatás tárgya: az egyén gondolkodása a gondolkodási folyamatnak azokkal a feltételekkel való oksági összefüggésében, amelyek között végbemegy. A pszichikus törvények a gondolkodásnak mint *folyamatnak*, mint az *egyén* gondolkodási tevékenységének törvényei; e törvények határozzák meg az egyén gondolkodásának menetét, törvényszerű (okszági) függésében azoktól a feltételektől, amelyek között a gondolkodási folyamat végbemegy.” (4; 55.)

A pszichológia a gondolkodást mint folyamatot, mint aktív, céltudatos tevékenységet vizsgálja, amely a probléma-helyzettel kezdődik, és amelynek természetes befejezése a probléma megoldása.

A gondolkodáslélektani kutatások szférája a következőkben vázolható: A cselekvés szerepe a probléma-helyzet felismerésében és a probléma megfogalmazásában. A gondolkodási képződmények egymáshoz való viszonya a gondolkodási folyamatban. A probléma megoldásának fázisai. A gondolkodás és más pszichikus folyamatok kapcsolata. A gondolkodás életkori sajátosságai. A gondolkodás zavarai.

A gondolkodás formális logikai aspektusát illetően először is meg kell jegyeznünk, hogy a formális logika tárgyat a filozófia és a logika történetének folyamán különbözőképpen értelmezték. Az európai filozófia történetében az ontológia, a gnoszeológia, a logika és a pszichológia mint a filozófia később differenciálódott komponensei egymással összefonódva, bizonyos esetekben egymással felcserélődve alakultak ki. A későbbi korokban és napjainkban is az egyes szerzők mást és mást értenek logikán, így formális logikán is.

Az utóbbi idők marxista filozófiai és logikai irodalmának álláspontját a formális logika tárgyat illetően így lehet összegezni: *a)* A formális logika tárgyat a formális következtetések képezik, a gondolatok közötti olyan kapcsolatok, összefüggések, amelyek fennállása esetén, ha igazak a premisszák, akkor a konklúzió is igaz. Az egyes gondolkodási képződmények elemzése a

formális logikában a formális következtetések vizsgálatának van alárendelve.
b) A modern formális logika — a matematikai (szimbolikus) logika.

A formális logika nem vizsgálja a gondolkodás és más pszichikus folyamatok kapcsolatát, de még a gondolkodás folyamatát sem. Az általa tanulmányozott összefüggések, törvények nem a gondolkodási folyamat sémái, bár rejtve kifejezik a gondolkodás menetét. Erre vonatkozik Sz. L. Rubinstein magyarázata: „Nézzük a szillogizmus képletét: A est B , B est C , A est C (Szókratész — ember, az ember halandó, Szókratész halandó). Ebben a képletben benne foglaltatik, de rejtve, a gondolkodásnak mint megismerésnek valódi folyamata. Azok a kifogások, amelyeket a szillogizmussal szemben tartalmatlansága miatt tettek, azon alapultak, hogy nem értették meg jól, mi voltaképpen a szillogizmus képlete, valamint minden logikai képlet. A gondolkodási folyamat sémáját, a megismerési folyamat sémáját keresték benne, s bosszankodtak, amikor ezt nem találták meg. De ez nem a szillogizmus hibája, hanem a vele szemben támasztott alaptalan követeléseké. A szillogizmus képlete, mint a formális logika minden képlete, nem a gondolkodási folyamat menetét fejezi ki, s nem is ez a feladata — hanem azokat a feltételeket (azokat a szükséges, de nem elégséges feltételeket), amelyeknek e folyamat *eredménye* eleget tesz, amikor a gondolkodás adekvát a tárgyával. A megismerés *folyamata*, a gondolkodás *folyamata* itt törvényszerűen rejtve marad, mint amely már befejeződött.” (8; 136.)

A *gondolkodás ismeretelméleti aspektusát* az ismeretelmélet sajátos feladatai határozzák meg. Ezek a feladatok a megismerés igazsághoz vezető útjának a tanulmányozásával kapcsolatosak.

A gondolkodás gnoszeológiai problémái így foglalhatók össze: A gondolkodás és a megismerés objektumának viszonya. A gondolkodás helye a tágabb értelemben vett megismerés folyamatában. A gondolkodási képződmények helye és szerepe a gondolkodás folyamatában, kölesönös kapcsolataik; tudatos alkalmazásuk feltételei. A gondolkodás és az anyagi tevékenység összefüggése.

A fentiek értelmében kell megkülönböztetnünk a gondolkodás pszichikai, formális logikai és gnoszeológiai törvényeit. (A gondolkodástörvények fentebb idézett példái különféle törvények: az analízis kezdeti irradációjának és ezt követő koncentrációjának törvénye *pszichikai*, a principium (lex) identitatis *formális logikai*, a gondolkodás kezdeti absztraháló és ezt követő konkretizáló tevékenységének törvénye pedig *gnoszeológiai törvény*.)

Ki kell emelnünk, hogy a gondolkodásnak a pszichológia, a formális logika és az ismeretelmélet által tanulmányozott aspektusai elválaszthatatlanul összetartoznak. A gondolkodás reális folyamata pszichikai is, formális logikai is és gnoszeológiai is. Ez az egyes gondolkodási képződményekre is vonatkozik. Nyilvánvaló, hogy pl. az analízis-szintézis nem „ismeretelméleti tisztaságában” vesz részt a gondolkodási folyamatban, hanem mindig függ a gondolkodó személyiség individuális sajátosságaitól: a már meglévő ismereteitől, a megismerés objektumához való viszonyától stb. Ugyanakkor a gondolatok kapcsolatait az analízis-szintézis során is a formális logika tárgyát képező törvények határozzák meg.

Összegezve: A gondolkodástörvények egy és ugyanazon gondolkodás formai oldalának különféle összefüggései, a gondolkodás különféle törvényei, és körük nem szűkíthető le pszichikai, formális logikai vagy gnoszeológiai törvényekre.

Mindezt figyelembe kell vennünk, amikor a gondolkodástörvényeknek (tágabb értelemben a gondolkodás formai oldalának) a gondolkodáson kívüli valósághoz való viszonyát vizsgáljuk.

A gondolkodástörvények mint a gondolkodás sajátos törvényei

A gondolkodástörvények képmás-koncepciójának hívei szerint a gondolkodáson kívüli valóság törvényei és a gondolkodástörvények hasonlóak, megegyeznek, ám ugyanakkor nem is azonosak: az utóbbiak sajátosságát a képmás-természetük adja. Igazi viszonyuk az eredeti-képmás viszony. (1; 60., 100., 244—277.) (3; 150.) Nem nehéz észrevenni, hogy ez a felfogás tagadja a gondolkodás sajátos, belső törvényeit.

Valójában pedig a gondolkodáson kívüli valóság törvényei és a gondolkodástörvények nem egyeznek és az eredeti-képmás viszony értelmében sem hasonlóak. A képmás-jelleg ténylegesen nem a gondolkodástörvények sajátossága, hanem a törvények gondolati képmásáé.

Problémánk szempontjából meg kell különböztetnünk: a) a törvényeket és gondolati képmásaikat; b) a törvények három csoportját: a gondolkodáson kívüli valóság törvényeit, a gondolkodástörvényeket és a valóság legáltalánosabb törvényeit; valamint c) a törvények e három csoportjának gondolati képmásait.

a) A törvények elsődlegesen gondolati képmásaikhoz viszonyítva: tudunk rólok vagy sem — vannak, léteznek. A törvények gondolati képmásai másodlagosak: bennük a törvények tükröződnek.

b) A gondolkodáson kívüli valóság törvényei a (szűkebb értelemben vett) természet és a társadalom törvényei, de nem törvényei a gondolkodásnak. Pl.: Az arkhimédészi törvényben kifejeződő kapcsolat nem állhat fenn a folyadék (ill. a gáz) fogalma és a szilárd test fogalma között. A termelőerők és a termelési viszonyok kötelező összhangjának törvénye sem hat a gondolkodásban, mivel ez nem tartalmazza sem a termelőerőket, sem a termelési viszonyokat, legfeljebb a fogalmaikat. És megfordítva: a gondolkodástörvények nem törvényei a természetnek és a társadalomnak. Mindez a gondolkodáson kívüli valóság és a gondolkodás különbségéből fakad. (Gondoljunk arra, hogy a társadalmi törvények a természettörvénytől eltérő sajátosságai is a társadalom specifikumából adódnak.)

A gondolkodáson kívüli valóság törvényei és a gondolkodástörvények nem úgy viszonyulnak egymáshoz, mint a törvény a gondolati képmásához, hanem mint a törvény a törvényhez: ezek a törvények különböző csoportjai.

A valóság legáltalánosabb törvényei egyaránt érvényesülnek a valóság mindhárom nagy területén: a természetben, a társadalomban és a gondolkodásban (tágabb értelemben a megismerésben). Ebben alapvetően különböznek a gondolkodáson kívüli valóság törvényeitől és a gondolkodástörvényektől. Ugyanakkor: sajátos módon, különösként nyilvánulnak meg a valóság különböző területein. (Pl. az ellentétek egysége és harca törvényének specifikus megnyilvánulását találjuk az asszimiláció és disszimiláció dialektikájában, az osztályok harcában, valamint az analízis és szintézis dialektikus összefüggéseiben.)

A valóság legáltalánosabb törvényei különböznek a gondolkodástörvényektől. Az előbbieket nem a gondolkodás törvényei, hanem sajátosan jelentkeznek a gondolkodásban; az utóbbiak pedig nem törvényei a természetnek

és a társadalomnak. Egyben az is kitűnik, hogy nem úgy viszonyulnak egymáshoz, mint a törvény a gondolati képmásához.

A természet, a társadalom és a gondolkodás különbsége törvényeik különbözőségében is megmutatkozik; közös törvényeik pedig a valóság egységére utalnak.

c) *A törvények három csoportjának gondolati képmásai* úgy viszonyulnak egymáshoz, mint a képmás a képmáshoz. Egyaránt a gondolkodás szférájába tartoznak, és egyaránt másodlagosak. Különbözőségük alapja az, hogy különböző fajta törvényeket tükröznek. Ebből következően a gondolkodásban és az emberi tevékenységben betöltött szerepük is más és más. (E problémakör elemzésétől itt eltekinthetünk.)

A gondolkodástörvények mint a gondolkodás objektív törvényei

A marxista filozófusok egyaránt elismerik, hogy a törvények objektívek. Ugyanakkor e tételt általában csak a természeti és a társadalmi törvényekre vonatkoztatják, a gondolkodástörvények objektív jellegét azonban — amennyiben ez a probléma a szubjektív idealizmus válfajaival folytatott polémiában felmerül — a gondolkodástörvények képmás-konceptiójának szellemében fogják fel: a gondolkodástörvényeket az objektív törvények visszatükröződéseinek tekintik. (1; 100.) (14; 327.) Ebben az értelmezésben a gondolkodás törvényei éppenséggel nem objektívek és nem is törvények, hanem a tudaton kívüli valóság törvényének gondolati képmásai.

A gondolkodástörvények objektív jellegével kapcsolatban külön problémát okoz két körülmény. Az egyik: A mai marxista filozófiában az „objektív” jelentése nem egyértelmű. Jelenti a tudattól függetlent, az anyagot, de a tudati képmásnak azt a tulajdonságát is, hogy hűen tükrözi objektumát. Nyilvánvaló, hogy a gondolkodástörvényre egyik sem alkalmazható, mivel nem független a tudattól és nem tudati képmás. A másik: „A törvények objektívek” tételt sem egyformán interpretálják. Egyesek szerint azt jelenti, hogy a törvények függetlenek az emberek tudatától, sőt az embereken kívül léteznek. Ez a jellemzés csak a szűkebb értelemben vett természeti törvényekre vonatkozhat, de nem lehet érvényes a társadalom törvényeire sem. Általában azonban azt hangsúlyozzák, hogy a tudat nem teremti és nem határozza meg a törvényeket, hanem visszatükrözi őket, és hogy a törvények eltérően érvényesülnek a természetben és a társadalomban. Ez az értelmezés a gondolkodástörvényekre is kiterjeszhető.

A többi törvényhez hasonlóan *a gondolkodástörvények is elsődlegesen gondolati képmásaikkal szemben*. Tudunk róluk, vagy sem — vannak, léteznek, „öszönösen” hatnak gondolkodásunkban, szabályozzák gondolkodásunkat. Felismerésük — az esetek többségében — *tudatos* alkalmazásuk lehetőségét teremti meg. (Gondoljunk arra a sokat hangoztatott megállapításra, mely szerint a gondolkodás ösztönösen is logikus, de a logika ismerete hozzájárulhat a logikus gondolkodás tökéletesítéséhez.)

Amikor azt hangsúlyozzuk, hogy a gondolkodástörvények elsődlegesen gondolati képmásaikkal szemben, nem kerülheti el figyelmünket az a tény, hogy az emberek a gondolkodás új „eljárásait” dolgozzák ki, a gondolatok újabb és újabb összefüggéseit tárják fel, amelyek elsődlegesen mint gondolati képmások alkották gondolataik tartalmát és csak később kerültek alkalmazás-

ra. Ez azonban a gondolkodás formáinak és törvényeinek ismerete és egyéb ismeretek alapján történik, és semmiképpen sem önkényesen. Ezt illetően a gondolkodás (tágabb értelemben a megismerés) területén ugyanaz megy végbe, mint a gondolkodáson kívüli valóság megváltoztatásában (a kettő egyébként sem választható el egymástól): az ember a számára hasznos dolgok tulajdonságainak megfelelően a természet törvényeire támaszkodva „új” dolgokat „teremt”, amelyekre e hasznos tulajdonságok fokozottabban jellemzőek. Pl. a barlanglakás helyett a társadalmi szükségletnek megfelelő lakást épít, amely egyre inkább különbözik a természetben előforduló „lakásoktól”. Ezek pedig elsődlegesen az építészek fejében léteznek mint gondolataik tartalma.

Mindez azonban még nem elégséges ahhoz, hogy a gondolkodástörvényeket objektíveknek tekintsük. Az objektív idealista felfogásokkal szemben arra is rá kell mutatnunk, hogy a gondolkodástörvényeket (tágabb értelemben a gondolkodás formái oldalát) végső fokon a gondolkodáson kívüli valóság determinálja, létezésük és *eredetük* alapja a természet és a társadalom. Ez a probléma a gondolkodástörvények két koncepciójának vitájában is felmerül: a képmás-koncepció szempontjából a gondolkodástörvények képmás voltának tagadása a gondolkodáson kívüli valóságból való *eredetük* és objektív jellegük tagadásával azonosul.

A gondolkodástörvények eredetét illetően a következőkre hivatkozhatunk:

A gondolkodás mint a tudat legfőbb komponense a tükröző tevékenység legfelsőbb foka. (6; 199—398.) (15) (16; 35-74.)

A tükrözés az anyag általános tulajdonsága. Konkrét megnyilvánulása anyagi hordozójának fejlettségi fokától függ. Más az „élettelen” és más az „élő” anyagnál, de az élőlények fejlettségi fokának megfelelően is más és más. Kezdetben mint ingerlékenység jelentkezik, később — az idegsejt, illetve az idegrendszer megjelenésével — a pszichikum formáját ölti, legmagasabb foka az emberi pszichikum, a tudat. Kezdetben a tárgyak egyes tulajdonságai tükröződnek, majd maguk a tárgyak meghatározott szituációkban, legvégül — kizárólag az emberi gondolkodás révén — a dolgok lényegi, szükségszerű és általános összefüggései.

A tükröző tevékenység fejlődésében az egymás után következő szakaszok egymásra épülnek. Problémánk szempontjából fontos az a tény, hogy a gondolkodás csirái már a magasabb rendű majmokban is fellelhetők, bár ez a gondolkodás még csakis az anyagi tevékenységben történik. A magasabb rendű majmoknak igen fejlett absztraháló és általánosító készségük van. A tárgyak közvetlen észlelése alapján általános képzetekre támaszkodva orientálódnak, és igen bonyolult feladatokat oldanak meg. De, mint Ladigina-Kotsz megjegyzi, „nem létesítenek új gondolati kapcsolatot a tárgyak között, nem hajtának végre cselekedeteket képzetekkel való operálás alapján, nem alkotnak új képet”. (15; 212.) Ezt csak az embernél találjuk, aki a fogalmi gondolkodás alapján a dolgok és viszonyaik tudati képmásaival is végez műveleteket.

A tükröző tevékenység különböző fejlettségű szakaszait alapvetően azonos formák, műveletek, törvények jellemzik. Az absztrahálás, az általánosítás, az analízis-szintézis, a kezdeti irradiáció és az ezt követő koncentráció törvénye stb. egyaránt jelen vannak (különböző szinten) a magasabb rendű állatok tükröző tevékenységében, az emberi érzékelésben és észlelésben, valamint az

elvonatkoztatásban. Pl.: az *absztrahálás* története az állatvilágban kezdődik, majd minden reflexes tevékenységnél megtalálható. Az állat nem reagál a környezetből jövő valamennyi ingerre, hanem csak azokra, amelyek biológiai szükségleteinek kielégítésével kapcsolatban jelző funkciót töltenek be. Az absztraháló tevékenység legprimitívebb szakaszait bizonyos „fixáltság” jellemzi: az absztrahálás „tárgya” mintegy szilárd kapcsolatban van a biológiai szükségletek kielégítésével. Ha pl. a pókhálóba rovar kerül, a pók ráveti magát, és fonálával begubózza a hálóba. Ezt a tevékenységet a rovar szárnya által keltett és a hálón közvetített vibráció váltja ki, a vibráció megszűnésével tevékenységét is megszünteti. Ugyanakkor, ha a hálót hangot adó kamertonnal hozzák érintkezésbe, akkor a pók a kamertonhoz siet, és úgy igyekszik eljárni vele, mint a hálóba került és vibrációt keltő rovarral. (6; 200.)

Vagyis: A vibráció szilárd összefüggésben van a pók biológiai szükségleteinek a kielégítésével, a fajfejlődés során biológiai értelmet nyert. A vibráció képmása ennek megfelelően váltja ki és szabályozza a pók tevékenységét. Az állatvilág fejlődésének magasabb fokain az absztrahálás egyre „dinamikusabb” lesz, tárgyköre kibővül, és az absztrakció létrejöttében mind nagyobb jelentőségük lesz az egyéb folyamatoknak, az analízis-szintézisnek, az általánosításnak, a generalizáló és differenciáló tevékenységnek stb. Gondoljunk a mesterséges feltételes reflexek kialakításával végzett kísérletekre: a feltételes ingernek a feltétlennel való kapcsolata az egyed „tapasztalatától” függ. Ez határozza meg, hogy mely — kezdetben indifferens — ingerek válnak feltételesekké. Az állatnak azt az ingert kell kiválasztania, amelyet feltétlen inger — táplálék, veszély stb. — kísér, és a többit figyelmen kívül kell hagynia. A feltételes inger képmása pedig absztrakció, amely bonyolult generalizáló és differenciáló tevékenység eredményeképpen jön létre. Az absztrahálás legmagasabb foka az emberi gondolkodásra jellemző, amely a lényeg, a szükségszerű és az általános megismerésével kapcsolatos. Az absztraháláshoz hasonlóan az *általánosítást* is megtaláljuk a tükröző tevékenység alacsonyabb fejlődési fokain. Primitíven nyilvánul meg pl. a varangyosbékánál a „táplálék külseje — táplálék” kapcsolat kialakulásában: ha rendszeresen gilisztákkal táplálják, majd gyufaszálat és kerek mohadarabkát helyeznek eléje, akkor a hosszúkás alakú gyufaszálra veti magát. Ha viszont hosszú időn keresztül pókokkal táplálták, akkor a pók-formájú mohadarabkát részesíti előnyben. (6; 201.) Példánkban nyilvánvaló a primitív általánosítás, és az is, hogy ezt az inger „biológiai értelme” szabja meg. Az általánosítás magasabb fokát találjuk pl. a kutyáknál: amikor, mondjuk, másodpercenként 500 rezgésnek megfelelő hangra akarunk kialakítani bennük feltételes reflexet, akkor kezdetben nemcsak erre, hanem a közelálló hangokra is reagálnak. A későbbiekben azonban a kívánt hangot a másodpercenkénti 498 rezgésnek megfelelő hangtól is meg tudják különböztetni. (17; 454.) A tükröző tevékenység állati és emberi szakaszainak közös törvényszerűségeivel kapcsolatban világos példaként a *kezdeti irradiáció és az ezt követő koncentráció* törvényére hivatkozhatunk. Ez a törvény a magasabb rendű állatoknál és az embernél egyaránt megtalálható. (17; 454—455.) (8; 29.)

Engels is rávilágított az állatot és az embert jellemző tükröző tevékenység közös vonásaira: „Minden értelmi tevékenységünk: *indukálás, dedukálás*, tehát az *elvonatkoztatás* is. . . , ismeretlen tárgyak *analizálása* (már egy dió feltörése is az analízis kezdete), *szintetizálás* (állatok ravasz csinyeinél) és, mint a kettő egyesítése, *kísérletezése* (új akadályok esetén és idegen hely-

zetekben) — közös az állattal. Fajtájukat tekintve mindezek az eljárásmodok — tehát a tudományos kutatás valamennyi eszköze, amelyet a közönséges logika elismer — teljesen egyenlők az embernél és a magasabb rendű állatoknál. Csak fokukat (a mindenkori módszer fejlődési fokát) tekintve különbözök.” (5; 497.)

A gondolkodás kialakulásának legközelebbi és leglényegesebb alapja az anyagi tevékenység. (6; 199—398.) (15) (16)

Az anyagi tevékenységnek a tükröző tevékenység alacsonyabb fejlődési szakaszain is különös jelentősége van. Nem véletlen, hogy a materialista fejlődéslelektan alapvető elve az anyagi tevékenység és a tükröző tevékenység egysége. Ebben az egységben az előbbinek van elsődleges, meghatározó szerepe.

Az állat tevékenységét közvetlen biológiai szükségletei váltják ki és ezek határozzák meg végrehajtásának menetét is. A tevékenység sikere itt közvetlenül teszi lehetővé a biológiai szükséglet kielégítését.

Az ember tevékenysége gyökeresen különbözik az állatokétól. A gyakorlat munkaeszközökkel végzett célszerű és kollektív tevékenység, és az egyén tevékenysége ennek van alárendelve: eredménye a kollektív tevékenység végső eredményével van összefüggésben. Az ilyen jellegű tevékenység elengedhetetlen feltételeként tehát megjelenik a valóság összefüggéseinek közvetlen biológiai értelmüktől független feltárása és az érintkezés sajátos formája, a beszéd. A valóság tükrözésében túl kellett lépni az észlelések és az ezeken alapuló emlékképek határát. A dolgok és összefüggéseik képmásainak új formái jelentek meg: az ítélet és a fogalom. A szó lehetővé, az egyre bonyolultabb munkafolyamat pedig szükségessé tette az észleletnek mint képmásnak a felbontását és az adott vonatkozásban lényeges elemek szintetizálását. Ez egyben a tükröző tevékenység alapműveleteinek vagy formáinak a fejlődését is jelentette. Az anyagi tevékenységből kilépő analízis-szintézis, az absztrahálás, az általánosítás új, magasabb szinten jelentkeztek: egyre inkább ítéletek és fogalmak segítségével valósultak meg. Kifejlődött a szóbeli-logikus emlékezés, a gondolatok megőrzése és felidézése. A beszéd lehetővé tette a gondolatok kicserélését, a tapasztalatok átadását. Ez elengedhetetlen volt a munkatevékenység szempontjából. A gyakorlat folytonosságából következően a felhalmozott ismereteket minden egyes nemzedék továbbadta a következőnek.

A tisztán elméleti tevékenység az anyagi tevékenységből nőtt ki. Az elméleti tevékenység műveletei konkrét anyagi tevékenységben keletkeztek, és abban is fejeződtek ki. Így érthető meg a gondolkodás logikájának kialakulása és fejlődése is. Ebben a tekintetben figyelemre méltó A. Szpirkin következtetése: „A gondolatok összekapcsolásának módozatai az embereknek a dolgokra és egymásra kifejtett hatásainak módozataiból sarjadtak ki. Az ilyen jellegű, fejlődő és változó, nemzedékről nemzedékre számtalanszor ismétlődő tevékenység logikája rögződött a logikus gondolkodás fogásaiban és formáiban. A konkrét gyakorlati műveletek alkották az intellektuális logikai műveletek alapját.” (16; 142.)

Ugyanakkor: *A tükröző tevékenység formái oldala a dolgok tulajdonságainak és összefüggéseiknek megfelelően alakult ki.* Mivel a tevékenység a dolgokra irányul, nem mondhat ellent ezek tulajdonságainak és összefüggéseiknek. A tevékenység nem lehet önkényes. Az anyagi tevékenység és a tükröző tevékenység összefüggése alapján az utóbbira jellemző formai oldal sem lehet

ellentétben a dolgok tulajdonságaival és összefüggéseikkel. Azt mondhatjuk tehát, hogy *a tükröző tevékenység formái oldala a szervezet és a környezet egyiségében az anyagi tevékenység során a dolgok tulajdonságainak és összefüggéseiknek megfelelően alakult ki*. Vegyük pl. az általánosítást és a differenciálást. Ezek kialakulását és fejlődését a dolgokat jellemző azonosság-különbözőség viszony követelte meg: az általánosítást az ismétlődő és nagyjából azonos ingerek, a differenciálást pedig ezek különbözősége. Az ingerek azonossága és különbözősége esetén a tevékenység sikere az általánosítás és a differenciálás pontosságától függ. Hasonlóképpen határozza meg az analizáló és szintetizáló tevékenységet az egész-rész, illetve a rendszer-elem viszony.

Ez azonban nem jelenti a tükröző tevékenység formái oldalának képmás voltát. Pl. az általánosítás és a differenciálás mint formák, mint műveletek nem a dolgok azonosságának és különbözőségének a képmásai. Nem véletlen, hogy a dolgok azonosságát és különbözőségét tükröző fogalmaink tartalma nem azonos az általánosítást és a differenciálást tükröző fogalmaink tartalmával.

Mindez a gondolkodástörvények eredetére is vonatkozik: ezek is az anyagi tevékenység során alakultak ki a dolgok tulajdonságainak és összefüggéseiknek megfelelően. (A gondolkodás törvényei ezért biztosíthatják — egyéb feltételek megléte esetén — a valóság hű tükröződését.) Vegyük például a principium (lex) identitatis elnevezésű gondolkodástörvényt. Eredetével kapcsolatban először is világosan kell látnunk, hogy nem lehet a gondolkodáson kívüli valóság törvényének gondolati képmása, nem lehet a „valóságban fennálló azonosság kifejezése, annak visszatükrözése”. Ennek igen egyszerű oka van: a dolgokat nem az azonosság jellemzi (főként nem *törvényként!*), hanem az azonosság és a nem-azonosság egysége, a változás. Állandónak lehet tekinteni a dolgot, el lehet vonatkoztatni a fejlődésétől (bizonyos esetekben szükséges is), de ez mitsem változtat magán a dolgon. Továbbá: a dolgok azonosságának, állandóságának a nekik megfelelő gondolatok azonossága, állandósága felelne meg. Az azonosság formális logikai törvénye semmit sem mond arról, hogy a gondolatok változatlanok, állandók maradjanak-e vagy pedig fejlődhetnek, megváltozhatnak; csak azt mondja, hogy valamely adott gondolkodási folyamatban azonos értelemben kell szerepelniük, nem szabad őket az adott gondolkodási folyamatban más gondolatokkal felcserélni. A vonatkozó szaktudományok eredményeit figyelembe véve állíthatjuk, hogy őseinket nem az a megfontolás készítette a principium identitatis „felfedezésére”, illetve megtartására, hogy a dolgok azonosságának, állandóságának, változatlanóságának megfelelően fogalmainkat is így kell használni. Az őseink, a kezdetleges ember nem is elmélkedhetett az azonosságról és a nem-azonosságról, még kevésbé a dolgok és a fogalmak viszonyáról. Számukra adottak voltak a tárgyak, a munkaeszközök és a munkafogások a maguk objektív meghatározottságukban mint a munkafolyamat láncszemei, amelyeknek rendjét a siker érdekében meg kellett tartani. Egy meghatározott tulajdonságú szerszámot nem cserélhettek fel más, esetleg teljesen eltérő tulajdonságúra, ugyanígy nem cserélhették fel a munkafogásokat és a munka „tárgyát” sem. *Hasonlóképpen kellett tenniük a munkafolyamat gondolati reprodukálásánál és újratervezésénél is*. Az anyagi tevékenység állandóan igazolta eljárásuk helyességét. Az ember számára a gyakorlat bizonyította be és állandóan bizonyítja, hogy igaz gondolatokból igaz gondolatokhoz — egyéb feltételek megtartása mellett — csak úgy juthat, ha gondolatai valamely adott gondolkodási folya-

matban azonos értelemben szerepelnek, ha nem cseréli fel őket más gondolatokkal.

A gondolkodástörvényeket végső fokon a gondolkodáson kívüli valóság determinálja, létezésük és eredetük alapja a természet és a társadalom. De nem képmásaik a gondolkodáson kívüli valóság törvényeinek, és objektív jellegük sem képmás voltukból következik.

III. A gondolkodástörvények két koncepciójának néhány következménye

A marxista filozófia több alapvető problémájának megoldása a gondolkodástörvények értelmezésétől függ. A gondolkodástörvények eltérő koncepciói e problémák eltérő megoldását sugalmazzák.

A törvények alapvető osztályozása

A marxista filozófia a természetet, a társadalmat és a megismerést (ide értve a gondolkodást) mint a valóság három nagy területét különbözteti meg. Ennek megfelelően a törvények három nagy csoportját kellene megkülönböztetni: a természet, a társadalom és a megismerés törvényeit.

A gondolkodástörvények képmás-koncepciójának hívei ténylegesen nem ismerhetik el a törvényeknek ezt az alapvető osztályozását. Koncepciójuk szerint ugyanis csak természeti és társadalmi törvények vannak, a megismerés, a gondolkodás törvényei pedig csak a természeti és a társadalmi törvények gondolati képmásaiként léteznek.

A gondolkodástörvények nem-képmás koncepciója szerint a megismerésnek, a gondolkodásnak sajátos, objektív törvényei vannak, amelyek nem gondolati képmásai a természet és a társadalom törvényeinek. Ahogyan a társadalom törvényei különböznek a természet törvényeitől, úgy a megismerés, a gondolkodás törvényei is különböznek egyrészt a természeti, másrészt pedig a társadalmi törvényektől. (Itt eltekinthetünk a megismerés és a gondolkodás elhatárolásától, továbbá azoktól a törvényektől, amelyek egyaránt megnyilvánulnak a természetben, a társadalomban és a megismerésben.)

Az objektív—szubjektív viszony a gondolkodásban

A gondolkodástörvények képmás-koncepciójának megfelelően az objektív a gondolkodáson kívül van, a szubjektív pedig a gondolkodásban mint az objektív tükröződése. Pl. a dialektikára vonatkoztatva: a szubjektív dialektikában az objektív dialektika tükröződik. Az objektív dialektika itt az, ami a gondolkodáson kívül van, a szubjektív dialektika pedig ennek gondolati képmása.

A gondolkodástörvények nem-képmás koncepciója alapján meg kell különböztetni az objektív dialektikát, a gondolkodás dialektikáját mint az objektív dialektikának a gondolkodásban való sajátos megnyilvánulását, valamint ezek gondolati képmásait. Ha e két utóbbit egyaránt a szubjektív dialektika körébe soroljuk, akkor különböző nemű dolgokat nevezünk el közös névvel. Ebben az esetben „a szubjektív dialektika az objektív dialektika tükröződése (a gondolati képmás értelmében)” tétel mindenképpen hamis.

Dialektikus és formális logikai ellentmondások

A probléma itt a következő három tétel összeegyeztetésével kapcsolatban merül fel: 1) A valóságban dialektikus ellentmondások vannak, 2) a gondolkodásban a valóság tükröződik, 3) a principium contradictionis szerint kontrárius vagy kontradiktorikus ítéletek együtt nem lehetnek igazak.

A *gondolkodástörvények képmás-koncepciója alapján* e probléma megoldása elvileg lehetetlen, hiszen a harmadik tétel az első tagadását jelenti. Ebben a felfogásban ugyanis a principium contradictionis a gondolkodáson kívüli valóság dolgaira vonatkozó tétel, amely szerint *a dolgokban* nem lehetnek ellentmondások.

A megoldási kísérletek közül vegyük példának a Fogarasiét. Szerinte a formális logika legfőbb alapelve az ellentmondásmentesség elve (principium contradictionis), amely a létezés állandóságán alapul, és tagadja a létezésben az ellentmondást. Az idealizmustól és a metafizikától megtisztított nem-ellentmondási elv helyes megfogalmazása: „két egymásnak ellentmondó tétel nem lehet együtt, egy és ugyanazon vonatkozásban igaz”. Ez az elv nem képes megmagyarázni a magasabb rendű gondolkodásban fellépő azon ellentmondásokat, amelyek megfelelnek a valóság ellentmondásainak. Erre csak a marxi dialektika képes, amely szerint „két egymásnak ellentmondó tétel együtt igaz lehet, ha a két tétel a valóság különböző (időbeli, történeti stb.) vonatkozásain alapuló ellentmondásait fejezi ki”. Emellett továbbra is érvényben maradnak „az elemi gondolatformák elemi törvényszerűségei”, érvényben marad a nem-ellentmondási elv. (2; 67., 69., 76—78., 83—84.)

A magasabb rendű gondolkodásban tehát Fogarasi Béla szerint a különböző vonatkozásban ellentmondó tételek tükrözik a dialektikus ellentmondásokat. Ezekre a principium contradictionis nem vonatkozik.

Látszatra úgy tűnik, hogy Fogarasi Béla megoldotta a problémát, összeegyeztette a három tételt. Amint azonban Szabó András György kimutatta, a „különböző vonatkozásban fennálló dialektikus ellentmondás” nem tekinthető dialektikusnak, de ellentmondásnak sem. (18; 38—67.) Ily módon világos, hogy a dialektikus ellentmondások a Fogarasi-féle megoldásban nem tükröződhetnek a gondolkodásban. Hozzá kell tennünk, hogy ebben a megoldásban a gondolkodástörvények képmás-koncepciója sugallja a dialektikus ellentmondás eltorzított értelmezését is: Ha a principium contradictionis szerint az azonos vonatkozásban ellentmondó tételek nem lehetnek együtt igazak, és ha ez a törvény vagy elv a dolgokra vonatkozik mint hű gondolati képmás, akkor a dolgokban sem lehetnek azonos vonatkozásban fennálló ellentmondások. Ha a dolgokban mégis vannak ellentmondások, akkor ezek különböző vonatkozásban állnak fenn, és különböző vonatkozásban ellentmondó tételek formájában tükröződnek a gondolkodásban.

A megoldáshoz a képmás-koncepcióból kiindulva is közelebb lehet jutni, ha felteszik a következő kérdést és válaszolnak rá: Honnan erednek a principium contradictionis által tiltott ellentmondások? A principium contradictionis szerint ezek az objektív valóságból nem származhatnak, nem lehetnek az azonos vonatkozású objektív ellentmondások hű gondolati képmásai. Amennyiben mégis megvannak, úgy a gondolkodás (tágabb értelemben a megismerés) hibájából kerültek oda. Ez az elv vagy törvény tehát az adott vonatkozásban a gondolkodási tevékenységgel kapcsolatos, nem pedig a gondolkodáson kívüli valóságban levő ellentmondásokkal vagy nem-ellent-

mondásokkal. Ennek elismerése viszont a principium contradictionis képmás-jellegének tagadását jelenti.

Továbbá: Amennyiben a képmás-koncepció alapján ilyen vagy olyan formában mégis elismerik, hogy a gondolkodásban dialektikus ellentmondások lehetnek, ezek ott csak mint gondolati képmások létezhetnek.

A gondolkodástörvények nem-képmás koncepciójából következően az ellentmondások alapvetően a következő három csoportba sorolhatók:

1) *A gondolati képmáson kívüli valóság ellentmondásai.* Ezek a gondolati képmáson kívüli valóság bármely területén objektíve (felismerésüktől függetlenül) létező ellentmondások. Ide tartoznak a következők is: a) *A megismerés társadalmi-történelmi folyamatával kapcsolatos ellentmondások.* (A megismerés egyéni és társadalmi jellege közötti ellentmondás, az igazság relatív és abszolút mozzanatainak ellentmondása, a gyakorlat mint az igazság abszolút és egyben relatív kritériuma stb.) b) *A szubjektum gondolkodásának „struktúrájával” kapcsolatos ellentmondások.* (Analízis és szintézis, indukció és dedukció mint a gondolkodás ellentétes és egyben egymást feltételező folyamatai, műveletei stb.)

2) *A gondolati képmásban, a gondolat tartalmában tükröződő ellentmondások.* Ezek a gondolati képmáson kívüli valóság ellentmondásainak képmásai, kópiái. Ezek esetében a gondolkodás hűen tükrözi a valóságot.

3) *A gondolati képmások közötti ellentmondások.* Ezek azzal kapcsolatosak, hogy a gondolkodás eltorzítva tükrözi a valóságot, azonos vonatkozásokban ellentmondó képmásokat produkál, amelyek közül csak egy lehet igaz. Létrejöttüknek alapvetően két forrása van. Az egyik a megismerés társadalmi-történelmi folyamata: a fejlődő tudományok eredményei felülmúlják, túlhaladják a megelőző ismereteket, teljesebben tükrözik a valóságot, és így ellentmondásba kerülnek a megelőző kevésbé teljes vagy kevésbé pontos ismeretekkel. A másik forrás a szubjektum gondolkodásának szubjektív hibája, amikor az a gondolati képmás megalkotásának valamely szakaszában ítéllentmondó módon. Az elsőt illetően a naprendszer keletkezésének különböző hipotéziseit vehetjük példának, a másodikra vonatkozóan pedig azt az esetet, amikor valaki meggyőződésül vallja, hogy nincs meggyőződése.

A gondolati képmások közötti ellentmondások a hagyományos formális logika terminológiájának megfelelően két csoportba sorolhatók:

a) *A kontrárius viszonyban levő ítéletek közötti ellentmondások.* Ilyenek vannak az azonos terminusok alapján képezett A és E típusú ítéletek között.

b) *A kontradiktórikus viszonyban levő ítéletek közötti ellentmondások.* Ilyenek vannak az azonos terminusok alapján képezett A és O, valamint az E és I típusú ítéletek között.

A gondolati képmást, a gondolatot tágabb értelemben kell felfognunk, mint azt általában szokás. Minden fogalom, minden ítélet számos fogalom, illetve ítélet szintézise. Ugyanakkor: a gondolatok kifejezett rendszerei is lehetnek kontrárius vagy kontradiktórikus viszonyban.

A formális logika ellentmondásmentességi törvénye csak az ellentmondások harmadik csoportjára érvényes, és itt mint valóság hű tükröződésének egyik előfeltétele jelenik meg. Éppen ezért e törvény érvényesülése a maga lehetőségei között hozzájárul ahhoz, hogy a gondolati képmáson kívüli valóság ellentmondásai hűen tükröződjének a gondolatok tartalmában. A principium contradictionis az igazság negatív kritériumaként jelentkezik: azonos vonatkozásban egymásnak ellentmondó gondolatok együtt nem lehetnek igazak. Hogy

melyik igaz, vagy hogy szintetizálni kell-e őket, mert külön-külön a dolog objektív ellentmondásosságának egy-egy oldalát tükrözik — ezt a mindenkori tudományos ismeretek összessége, illetve végső fokon a mindenkori gyakorlat dönti el. Az ellentmondásmentesség logikai törvényét mindenképpen meg kell tartani. A gyakorlat bebizonyította, és állandóan bizonyítja, hogy az azonos vonatkozásban ellentmondó gondolati képmások, gondolatok közül csak egy lehet igaz, csak ez az egy tükrözheti hűen (viszonylagosan hűen) a valóságot, a többi pedig szükségszerűen eltorzítva tükrözi. (Ez egyébként a principium contradictionis eredetére is utal.)

A probléma — a három megnevezett tétel összeegyeztetése — az elmondottak alapján oldható meg. A principium contradictionis nem tiltja meg az objektív ellentmondásoknak a gondolatok tartalmában való tükröződését; ez a törvény nem a gondolati képmásban, a gondolat tartalmában tükröződőtt ellentmondásokra vonatkozik, csak a gondolati képmások, a gondolatok közötti ellentmondásokra. Pl.: A következő gondolatban objektív ellentmondás tükröződik: „a kapitalizmusra ellentétes osztályok harca jellemző”. Nyilvánvaló, hogy erre a gondolat tartalomra nem vonatkozik az ellentmondásmentesség formális logikai törvénye. De vonatkozik a következőkre: „a kapitalizmusra ellentétes osztályok harca jellemző” és „a kapitalizmusra nem jellemző az ellentétes osztályok harca”. A két ítélet közül csak az egyik lehet igaz.

Az „ellentmondás” kifejezés nyilvánvalóan többértelmű. Célzerű lenne, ha az ellentmondások első csoportját *dialektikus ellentmondásoknak (ellentéteknek)*, a másodikat *a dialektikus ellentmondások (ellentétek) gondolati képmásainak*, a harmadikat pedig *formális logikai ellentmondásoknak (ellentéteknek)* neveznénk. Persze, más elnevezések is lehetségesek.

A formális logika és a dialektika

A gondolkodástörvények képmás-konceptiójának hívei a formális logika értelmezése révén — a materialista dialektika jogainak megerősítésére irányuló szándékuk ellenére — a materialista dialektikával kerülnek szembe. Felfogásuk szerint ugyanis a principium identitatis, a principium contradictionis és a principium exclusii tertii (ezekre épül a formális logika) a gondolkodáson kívüli valóságban létező dolgokra vonatkozó ítéletek, a dolgok azonosságának és ellentmondásmentességének *hű* gondolati képmásai. (1; 355.) (2; 51., 65., 85—86., 113—114.) A materialista dialektika tudománya szerint viszont a dolgok változnak, fejlődnek, bennük objektív ellentmondások, ellentétek vannak. Tehát: a gondolkodástörvények képmás-konceptiójából következően a formális logika alaptörvényeit kifejező tételek *formális logikai ellentmondásban* vannak a dialektika tudományának alaptételeivel. Ezt az ellentmondást — ugyancsak a képmás-konceptió alapján — kétféleképpen kísérelték megoldani.

a) *Az egyik szerint a formális logikát el kell vetni.* Ezt az álláspontot képviselte V. Bruslenszkij cikke a Nagy Szovjet Enciklopédia első kiadásában. Szerinte „... a formális logika a gondolkodás metafizikus (antidialektikus) módja és ennek teoretikai kifejeződése a logika tudományában.” „Korunkban a formális logika semmilyen mértékben sem felel meg az emberi megismerés fejlődése jelenlegi szakaszának és a proletáriátus forradalmi osztályharca azon szakaszának, amely az önmagát túlélt kapitalista rend megdöntéséért és az osztály nélküli szocialista társadalom felépítéséért folyik. Az ellenforradalmi burzsoázia kezében a formális logika reakciós fegyverré vált annak érdekében,

hogy megvédje mindazt, ami régi és elhaló; annak megfelelően, ahogyan a materialista dialektika a forradalmi proletariátus kezében vált forradalmi fegyverré, hogy megismerje és megváltoztassa a világot. A formális logika osztályellenségeink eszmei fegyvere.” (19; 172., 187.)

Ez a „megoldás” még logikai szempontból sem helyes. Bruslinszkij éppen a formális logika „legfőbb törvénye”, a principium contradictionis értelmében veti el a formális logikát. Gondolatmenete ugyanis így vázolható: A materialista dialektika tudományának tételei igazak — A formális logika alaptörvényei (köztük a principium contradictionis) ezeknek ellentmondanak — Kontrárius vagy kontradiktórikus ítéletek együtt nem lehetnek igazak — Tehát a formális logikát el kell vetni.

b) A másik „megoldás” szerint a dialektikát is és a formális logikát is el kell ismerni, az utóbbi is érvényben marad. A gondolkodástörvények képmás-konceptiója itt a formális logika értelmében vett és ezt megszüntetve-megőrző dialektikus logika eszméjéhez vezet.

A kiindulást a következő két tétel képezi: „a formális logika ún. alaptörvényei a gondolkodáson kívüli valóság törvényeinek gondolati képmásai” és „a formális logika törvényei továbbra is érvényben maradnak”. A gondolatmenet így vázolható: A principium identitatis, a principium contradictionis és a principium exclusii tertii egyaránt a valóságban fennálló azonosságot és ellentmondásmentességet fejezik ki. Ezeken alapul az egész hagyományos, sőt a modern formális logika is. A dolgokra ugyanakkor a konkrét azonosság (az azonosság és a nem-azonosság egysége) jellemző, a dolgokban objektív ellentmondások, dialektikus ellentétek vannak. Ezért lennie kell egy olyan logikának, amely az ellentétek egységének és harcának törvényére épül. Ez a dialektikus logika úgy viszonyul a formális logikához, mint az általános a különöshöz, illetve magába foglalja a formális logikát. A dialektikus logika érvényessége abszolút, a formális logikáé pedig korlátozott.

Ilyen dialektikus logika megalapozására irányul V. I. Cserkeszov *A materialista dialektika mint logika és ismeretelmélet* c. könyve (1) és Fogarasi Béla *Logika* c. munkája (2). E két könyvben található fejtegetések közötti eltéréseket itt figyelmen kívül lehet hagyni.

A gondolkodástörvények nem-képmás konceptiójából kiindulva és az eddig elmondottak alapján nyilvánvaló, hogy formális logika értelmében vett és azt megszüntetve-megőrző dialektikus logika létrehozása elvileg lehetetlen. Vegyük figyelembe a következőket:

A gondolkodástörvények képmás-konceptiójában a formális logika ún. alaptörvényei dolgokra vonatkozó tételek, amelyek a dolgok absztrakt azonosságát, illetve ellentmondásmentességét tükrözik.

Abban a pillanatban, amikor a principium identitatis fogalmát az absztrakt azonosság fogalmával, a principium contradictionis fogalmát pedig a dolgok ellentmondásmentességének fogalmával azonosítják, egyben *el is hagyják a formális logika területét.*

Ezután a dolgokról kezdenek elmélkedni: igaz-e, hogy a dolgok absztrakt-azonosak, illetve ellentmondásmentesek? Nyilvánvalóan nem igaz! A dialektika tudománya szerint a dolgokra a konkrét azonosság (az azonosság és a nem-azonosság ellentétes egysége), illetve az ellentétek egysége és harca jellemző.

Majd újra *visszatérnek a logika területére*: kell lennie olyan logikának, amelynek alaptörvénye az ellentétek egységének és harcának törvényét tük-

rözi, e törvénynek gondolati képmása. Ez a logika ugyanolyan értelemben logika, mint a formális, csak magasabb fokon.

A két logika egymáshoz való viszonyának tisztázásához *ismét elhagyják a gondolkodás területét*: A konkrét azonosságban az azonosság benne foglaltatik. Az azonosság és nem-azonosság viszonya pedig az ellentétek egységéhez és harcához vezet. Mint Fogarasi Béla írja: „... a valóságban sohasem abszolút, lezárt, változatlan azonosság áll fenn, azonban végbemegy bizonyos összefüggésben a *különböző azonosulása* s mint ennek legkiegzettebb foka, az *ellentétek azonosulása*. (Lásd alább: *Az ellentmondási elv, az ellentétek egysége*.)” Ergo: „... a nem-ellentmondási elv és az ellentétek egységének dialektikus elve, törvénye nem összeegyeztethetetlen egymással. A dialektika törvényei *magukban foglalják* a helyesen értelmezett azonossági elvet és a nem-ellentmondási elvet”. (2; 59., 76.)

És itt *újra visszatérnek a logika területére*: A dialektikus logika úgy viszonyul a formális logikához, mint az általános a különöshöz, illetve az előbbi magában foglalja az utóbbit, megszüntetve-megőrzi.

Figyeljük meg: A formális logika értelmében vett és ezt megszüntetve-megőrző dialektikus logika azért szükséges, mert a formális logika alaptörvényeiben foglaltakkal szemben a dolgokra a konkrét azonosság, illetve az ellentétek egysége és harca jellemző. Azt kell mondanunk, hogy az ilyen dialektikus logika létrehozásának szükségessége az egyéb feltételek mellett logikailag csakis akkor lenne indokolt, ha a principium identitatis és a principium contradictionis a dolgok absztrakt azonosságának, illetve ellentmondásmentességének tükröződései, gondolati képmásai lennének. Másképpen kifejezve: ha az absztrakt azonosság fogalma a principium identitatis fogalmával, a dolgok ellentmondásmentességének fogalma pedig a principium contradictionis fogalmával lenne azonos. (Az előbbi gondolat éppen az utóbbit jelenti és igazságértéke az utóbbi igazságértékével ellenőrizhető. Így: ha igaz az, hogy a principium identitatis a dolgok absztrakt azonosságát tükrözi, a dolgok absztrakt azonosságának hű gondolati/képmása, akkor a dolgok absztrakt azonosságának fogalma egyben a principium identitatisnak is fogalma. Sőt, ekkor maga a principium identitatis nem egyéb, mint a dolgok absztrakt azonosságának fogalma.) Továbbá: Az így felfogott dialektikus logika csakis akkor viszonyulhatna úgy a formális logikához mint az általános a különöshöz, csakis akkor foglalná magában, őrizné meg megszüntetve a formális logikát, ha a konkrét azonosság és az absztrakt azonosság *tételei*, illetve a dolgokban rejlő ellentétek egységét és harcát kifejező és a dolgok ellentmondásmentességét hirdető *tételek* általános-különös viszonyban lennének, ha a konkrét azonosság *tétele* magában foglalná az absztrakt azonosság *tételét*, illetve, ha a dolgokban rejlő ellentétek egységét és harcát kifejező *tétel* magában foglalná a dolgok ellentmondásmentességét kifejező *tételt*. De nem így van! Az igaz, hogy a konkrét azonosságban (amely az azonosság és a nem-azonosság ellentétes egysége) „benne van” az azonosság, de a következő tételek, ítéletek kizárják egymást: „a dolgokat nem az absztrakt, hanem a konkrét azonosság jellemzi” és „a dolgokat nem a konkrét, hanem az absztrakt azonosság jellemzi”.

Két nagyon fontos megjegyzést kell itt tenni:

A formális logika értelmében vett és ezt megszüntetve-megőrző dialektikus logika eszméjének realizálása mindezekig nem sikerült. Nem is sikerülhet. Azok a tudományos eredmények, amelyeket hívei értek el, nem ennek a dialektikus logikának a kidolgozását jelentik.

A másik megjegyzés: Az itt elmondottakat nem úgy kell felfogni, mint a dialektikus logika tagadását. A dialektikus logika számos koncepciója ismeretes a marxista filozófiai irodalomban. A Filozofszkaja Enciklopédiája pl. a dialektikus materializmussal azonosítja (20; 209., 217–218.), más felfogás szerint a gondolkodás objektív dialektikáját tanulmányozza; a gondolkodást vizsgálja, ennek ismeretelméleti aspektusát stb. A formális logika értelmében vett és ezt megszüntetve-megőrző dialektikus logika tagadását ilyen körülmények között képtelenség a dialektikus logika tagadásának minősíteni.

A gondolkodástörvények nem-képmás koncepciója alapján nincs ellentmondás a formális logika és a materialista dialektika között. Könnyű észrevenni, hogy e két tudomány közti „ellentmondás” a gondolkodástörvények képmás-koncepciójának a függvénye, és megoldási módja a képmás-koncepció feladásában rejlik.

*

A gondolkodástörvények értelmezésével kapcsolatos problémákat a filozófia alapkérdésének dialektikus materialista megválaszolásánál is figyelembe kell vennünk.

A filozófia alapkérdése engelsi híres megfogalmazásában igen általános, minden filozófián áthúzódó kérdés: „mi az eredendő, a szellem vagy a természet?” E kérdésre kétféle következetes válasz adható: „Azok, akik azt állították, hogy a szellem az eredendő a természettel szemben . . . az idealizmus tábort alkották. A többiek, akik a természetet tekintették eredendőnek, a materializmus különböző iskoláihoz tartoznak.” A materializmus itt „az anyag és a szellem viszonyának meghatározott felfogásán alapuló általános világnézet”, és nem azonosítható azzal a különös formájával, amelyben bizonyos történelmi fokon kifejezésre jut. (21; 334., 337.)

„Az anyag elsődleges, a tudat pedig másodlagos.” „A tudat a valóságot tükrözi.” Ezek a tételek — mint minden materializmus alaptételei — kétségtelenül igazak. Mégsem szabad itt megállnunk. Engels sem állt meg ezeknél, hanem a konkrét problémák vizsgálatánál konkrétan vette az anyag-tudat viszonyt. Így járt el Marx is és Lenin is. *Ezek a tételek a materialista tükröződéselmélet általános alapjai, és sajátosan jelentkeznek a dialektikus materializmus tükröződéselméletében.*

A gondolkodástörvények nem-képmás koncepciója azt a felfogást erősíti, amely szerint a tudat kettős összefüggésben van a valósággal: a valóság fejlődési sorának tagja, és ugyanakkor az agynak az a funkciója, amely a valóságot leképezi, tükrözi. Ebben a felfogásban a tudat nem passzív tükröző felület, hanem olyan képződmény, amelynek sajátos formái és törvényei vannak: ezek éppen a visszatükrözés formái és törvényei.

IRODALOM

1. В. И. Черкесов: Материалистическая диалектика как логика и теория познания. Изд. Московского Университета, 1962.
2. Fogarasi Béla: *Logika*. Akadémiai Kiadó, 1958.
3. П. В. Купнин: Диалектика как логика. Изд. Киевского Университета, 1961.
4. Sz. L. Rubinstein: *Lét és tudat*. Kossuth Kiadó, 1962.
5. Engels: *A természet dialektikája*. MEM 20. köt. Bp. 1963.
6. A. N. Leontyev: *A pszichikum fejlődésének problémái*. Kossuth Kiadó, 1964.
7. Sz. L. Rubinstein: *Az általános pszichológia alapjai*. Akadémiai Kiadó, 1964.

8. Sz. L. Rubinstein: *Gondolkodáslélektani vizsgálatok*. Gondolat Kiadó, 1960.
9. В. С. Бачманов: Формальная логика как учение о методе. Учёные записки Ленинградского Университета, № 263.
10. Е. К. Войшвилло: Вступительная статья. Эли де Гортари: Введение в диалектическую логику. Изд. ИЛ, Москва, 1959.
11. Szigeti József: *A Marx előtti filozófia története. I. Az ókori filozófia története*. Tankönyvkiadó, 1965.
12. Szigeti József: *A Marx előtti filozófia története. VII. Hegel*. Tankönyvkiadó, 1961.
13. Marx: *Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához*. MEM 13. köt. Bp. 1965.
14. *A marxista filozófia alapjai*. Kossuth Kiadó, 1963.
15. Н. Н. Ладыгина-Котс: Развитие психики в процессе эволюции организмов. Изд. Советская наука, Москва, 1958.
16. A. Szpirkin: *A tudat eredete*. Gondolat Kiadó, 1963.
17. I. P. Pavlov: *Válogott művei*. Akadémiai Kiadó, 1953.
18. Szabó András György: *A törvény és az ember*. Kossuth Kiadó, 1964.
19. БСЭ. т. 58. Изд. I.
20. Философская Энциклопедия. Т. 3. Изд. Советская энциклопедия, Москва, 1964.
21. Engels: *Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása*. Marx—Engels Vál. Műv. II. köt. Kossuth Kiadó, 1963.

ДВЕ КОНЦЕПЦИИ ЗАКОНОВ МЫШЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ МАРКСИСТСКОЙ ФИЛОСОФИИ

Петер Катона

В современной марксистской философской литературе можно различить две концепции законов мышления. По одной закон мышления является образом в таком же смысле, как мысленный образ законов природы, согласно же другой он является специфическим объективным законом мышления.

В первой части работы анализируется образная концепция законов мышления. Указывается на то, что эта концепция не имеет достаточного основания и противоречит практике соответствующих наук.

Во второй части законы мышления исследуются как специфические объективные законы. Автор различает три группы законов: законы действительности, находящейся вне мышления, законы мышления и самые общие законы действительности. Закон мышления относится к другому закону, как закон к закону, а не так, как мысленный образ закона к закону. Законы мышления в конечном счёте детерминируются действительностью, находящейся вне мышления, основой их существования и происхождения являются природа и общество: они сформировались в единстве организма и среды в процессе материальной деятельности, в соответствии свойствам и взаимосвязям вещей.

В третьей части работы анализируется несколько следствий двух концепций законов мышления. Указывается на то, что разрешение многих основных проблем марксистской философии зависит от интерпретации законов мышления и разные концепции законов мышления подсказывают различные решения. Исследуемые проблемы: основная классификация законов, связь объективного и субъективного в мышлении, противоречия диалектической и формальной логики, формальная логика и диалектика.

THE TWO CONCEPTIONS OF THE RULES OF THINKING IN CONTEMPORARY MARXIST PHILOSOPHY

by Péter Katona

In contemporary Marxist philosophical literature two basic conceptions of the rules of thinking can be distinguished. The first considers the rules of thinking to be an image in the same way as e. g. the rules of physics are images of natural laws. According to the other conception these rules are not images but they are specific objective laws of thinking.

The other part of the study analyses the image-conception of the rules of thinking. It points out that this conception does not have sufficient basis and contradicts the practice of the relevant sciences.

The second part examines the rules of thinking as specific objective laws. The author distinguishes three groups of these laws: the laws of objective reality, the laws of thinking and the most general laws of reality. The laws of thinking are related to other laws in the same way as natural laws are related to each other, not as the mental image of a law is connected with the law itself. The laws of thinking are determined by the objective reality, the basis of their existence and origin is nature and society. They developed in the unity of organism and environment, in the course of material activity according to the properties and relations of things.

The third part of the study analyses some consequences of the two conceptions of rules of thinking. It is pointed out that the solution of many basical problems of Marxist philosophy depends upon the interpretation of the laws of thinking and different conceptions of these laws suggest different solutions.

The problems under examination are the following: basical classification of laws, the objective-subjective relations in thinking the contradictions in dialectical and formal logics, and finally formal and dialectical logics themselves.